

การศึกษาวิเคราะห์พุทธจิตวิทยาในพระไตรปิฎก

An Analytical Study of Buddhist Psychology in Tipitaka

พระครูปลัดมารุต วรมงคลโ

Phrakrupalad Marut Varamanggalo

คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Faculty of Education Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Email: marut2497@hotmail.com

บทคัดย่อ

บทความฉบับนี้ผู้วิจัยมุ่งที่จะศึกษาศึกษาวิเคราะห์พุทธจิตวิทยาในพระไตรปิฎกโดยผู้วิจัยกำหนดวัตถุประสงค์ไว้ 2 ประการ คือ (1) เพื่อศึกษาถึงประวัติและพัฒนาการของจิตวิทยาในตะวันตก และแนวคิดเรื่องพุทธจิตวิทยาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท (2) เพื่อศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องพุทธจิตวิทยาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทกับการประยุกต์ใช้กับสังคม ผลการวิจัยพบว่า

1) แนวคิดเรื่องพุทธจิตวิทยานั้นเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับจิตและกระบวนการทำงานของจิตที่พระพุทธศาสนาถือว่าจิตนั้นมีพลังในการควบคุมกาย แต่ถึงอย่างนั้นจิตก็ไม่ได้เป็นเอกเทศจากกายเพราะจิตกับกายจะต้องทำงานแบบอิงอาศัยซึ่งกันและกัน ในแง่จริยธรรมจิตมนุษย์หรือสัตว์มีความละเอียดอ่อนสามารถจำแนกประเภทได้อย่างหลากหลาย เมื่อนำแนวคิดเรื่องพุทธจิตวิทยามาวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบกับแนวคิดเรื่องจิตวิทยาตะวันตกก็จะพบว่า จิตวิทยาตะวันตกศึกษาจิตและกระบวนการทำงานของจิตในแง่ของพฤติกรรมภายนอกด้วยการพิสูจน์ทดลองโดยหลักวิทยาศาสตร์ แต่พุทธจิตวิทยานั้นศึกษาจิตและกระบวนการทำงานของจิตในแง่ของการปฏิบัติเพื่อฝึกฝนจิตด้วยการปฏิบัติธรรมทั้งในด้านสมถะและวิปัสสนากรรมฐานโดยมุ่งทำให้จิตมีศักยภาพที่จะสามารถเอาชนะหรือควบคุมกิเลสได้

2) วิเคราะห์แนวคิดเรื่องพุทธจิตวิทยาในพระไตรปิฎก พบว่า แนวคิดเรื่องจิตในทางพระพุทธศาสนานั้นสามารถที่จะนำไปปรับประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์กับชีวิตและสังคมได้หลายประการทั้งในเรื่องของการเรียนรู้ การเรียนการสอน การพัฒนาตนเองและการแก้ไขปัญหาเรื่องทุกข์ด้วยการให้คำปรึกษาเชิงพุทธ ซึ่งเป็นวิธีการที่พระพุทธองค์ทรงนำไปใช้ได้ผลมาแล้ว

คำสำคัญ: พุทธจิตวิทยา; พระไตรปิฎก; จิตวิทยา

Abstract

The objectives of this research are to analytically study the concept of Buddhist Psychology in the Tripitaka which are divided into 2 parts, namely :- 1) to study the history and the development of the Psychology in the west and to study the concept of the Buddhist Psychology in the Theravada Buddhist Scriptures (2) to analytically Study the concept of Buddhist Psychology in Theravada Buddhist Scriptures with applying to social,

The result of research found that,

the concept of the Buddhist Psychology is pertaining to mind and the procedure of mind that Buddhism are regarded as that mind have the power to control body, thereby the mind is not departed from the body because, the mind and body will must work to like to are based on live each other, in the sense of one book of the mind human Tripitaka or, animal has the delicacy can classify variously, when, lead the idea about psychology Buddha comes to analyze the manner compares with the idea about west psychology, meet that, west psychology studies the mind and the procedure work of the mind in the sense of outside behavior with the proof experience in principle the science, but, psychology that Buddha studies the mind and the procedure work of the mind in the sense of the practice for train the mind with dharma both of practice in the sense of the ambitiousness and meditation by are bound for make the mind have will the latency to will can win or, control the passion, when, analyze the idea about Buddhist psychology in the Tripitaka found that, the idea about the mind in the sense of that Buddhism will have can to induce fine apply is born the advantage and the life and the social many both of points in about of learning, instruction education, oneself development and the remedy about are distressful with manner Buddha guidance, which, be with regard to Lord shape Buddha has applied effective come to already.

Keywords: Buddhist Psychology; Tipitaka; Psychology

บทนำ

ปัจจุบันการศึกษาเรื่องจิตนั้นได้มีพัฒนาการก้าวหน้าไปเป็นอย่างมากเนื่องจากการพยายามที่จะค้นหาคำตอบเกี่ยวกับหลักความจริงเรื่องจิตในเชิงวิทยาศาสตร์มากกว่าการศึกษาในเชิงปรัชญามากขึ้น เนื่องจากการศึกษาเรื่องจิตในแง่ปรัชญานั้นยอมให้คำตอบกับมนุษย์เฉพาะความจริงที่เป็นหลักการหรือทฤษฎีเท่านั้นไม่สามารถที่จะนำมาปฏิบัติได้ ดังนั้นนักวิทยาศาสตร์ที่สนใจในเรื่องดังกล่าวจึงได้พัฒนารอบความรู้เรื่องจิตให้สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับมนุษย์ได้ โดยใช้หลักและวิธีการศึกษาในทางวิทยาศาสตร์ที่สามารถตั้งสมมติฐาน พิสูจน์ ทดลองได้ ซึ่งเราเรียกศาสตร์สมัยใหม่ที่ศึกษาเกี่ยวกับจิตนี้ว่า “จิตวิทยา” หรือ Psychology (Leahey, 2000) ซึ่งเป็นศาสตร์ที่ได้รับการพัฒนาขึ้นในทางตะวันตก ซึ่งเราจะพบว่าจิตวิทยาตะวันตกมีการศึกษาค้นคว้าในฐานะศาสตร์เฉพาะแขนงหนึ่ง และนำไปปรับใช้ให้เกิดประโยชน์ในหลายวงการ อาทิ การศึกษา การแพทย์ ธุรกิจ กฎหมาย การปกครอง หรือแม้กระทั่งในขอบเขตเชิงปฏิบัติของศาสนาเอง โดยเป้าหมายของการศึกษาจิตวิทยาคือไปเพื่อตอบคำถามเกี่ยวกับการเกิดขึ้นของความคิด ความรู้สึก และการกระทำ ว่าเกิดขึ้นได้อย่างไร และมีความสัมพันธ์กันอย่างไร หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ เพื่อพยายามหาคำตอบว่า สาเหตุของประพฤติกว้างขวาง และการกระทำต่างๆ ในบุคคลนั้นเป็นเพราะอะไร สิ่งเหล่านั้นเกิดขึ้นได้อย่างไร และสัมพันธ์กับเรื่องใดบ้าง จะเห็นได้ว่าความรู้จากจิตวิทยาตะวันตกเป็นการศึกษาถึงสาเหตุของการกระทำต่างๆ เพื่อนำผลการศึกษาไปใช้ให้เป็นประโยชน์ให้มากที่สุดแก่มนุษย์ เนื่องจากจิตวิทยาได้รับการยอมรับในฐานะที่เป็นศาสตร์ที่ใช้หลักการความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์เป็นระเบียบวิธีของการศึกษา อันประกอบด้วยวิธีการศึกษาเชิงเหตุผลและรวมกับความรู้ในรูปแบบของพฤติกรรมเชิงประจักษ์ และมีการพัฒนาแนวคิดและทฤษฎีมากมาย รวมทั้งวิธีการรักษาที่สอดคล้องกับแนวคิดหรือทฤษฎีในแต่ละยุคสมัยมาเป็นระยะๆ ฉะนั้นแนวคิดหรือทฤษฎีของจิตวิทยาตะวันตกจึงมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ตามข้อสรุปของข้อเท็จจริงจากการศึกษาวิจัยที่ค้นพบเป็นส่วนใหญ่ (Harvey, 1995)

สำหรับในทางพระพุทธศาสนาเถรวาทถือว่าศาสนาที่ถือกำเนิดมากกว่า 2500 ปี แม้จะไม่มีการบัญญัติคำว่าจิตวิทยามาใช้เป็นการเฉพาะเหมือนกับชาวตะวันตก แต่เราก็จะพบว่าเมื่อพิจารณาเนื้อหาของหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเถรวาททั้งหมดก็จะพบว่า พระพุทธองค์นั้นได้ปฏิบัติหน้าที่ในฐานะที่ทรงเป็นนักจิตวิทยาและสอนเรื่องจิตวิทยา (Kalupahana, 1995; Brennam, 1991) เนื่องจากตลอดพระชนม์ชีพนั้นพระองค์ทรงสั่งสอนธรรมเพื่อรักษาปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของมนุษย์อันเนื่องมาจากการประสบปัญหาทางจิตเพราะถูกกิเลสครอบงำทำให้เกิดโรคประเภทหนึ่งเรียกว่าโรคจิต ดังนั้น หลักธรรมของพระพุทธศาสนาจึงเป็นเรื่องราวของจิตวิทยาแทบทั้งสิ้นเพราะพระพุทธองค์นั้นทรงสอนหลักธรรมเพื่อรักษาโรคจิตเพื่อให้เหล่าสาวกสามารถฝึกฝนจิตเพื่อให้บรรลุธรรมได้นั่นเอง ความที่พระพุทธศาสนาเน้นย้ำในเรื่องจิตนั้นก็มิปรากฏในพระพุทธพจน์ที่ว่า

“โลกถูกจิตนำไป ถูกจิตผลักไล่ไป จิตเป็นธรรมอย่างหนึ่งที่โลกทั้งหมดตกอยู่ในอำนาจ” (Thai Tipitaka 15/62/73) “ภิกษุทั้งหลาย อกุศลธรรมที่เป็นไปในส่วนอกุศล ที่เป็นไปในฝักฝ่ายอกุศลทั้งหมดมีใจเป็นหัวหน้า ใจเกิดก่อนธรรมเหล่านั้น อกุศลธรรมเกิดขึ้นทีหลัง ภิกษุทั้งหลาย อกุศลธรรมที่เป็นไปในส่วนกุศล ที่เป็นไปในฝักฝ่ายกุศลทั้งหมด มีใจเป็นหัวหน้า ใจเกิดก่อนธรรมเหล่านั้น อกุศลธรรมเกิดขึ้นทีหลัง” (Thai Tipitaka 32/57-58/107) “ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลาย จะเศร้าหมอง เพราะจิตเศร้าหมอง สัตว์ทั้งหลายจะบริสุทธิ์ เพราะจิตผ่องแผ้ว ” (Thai Tipitaka 27/259/353) “ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนห้วงน้ำขุ่นมัวเป็นตม บุรุษผู้มีจักขุยืนอยู่บนฝั่ง ไม่พึงเห็นหอยโข่งและหอยกาบบ้าง ก้อนกรวดและกระเบื้องถ้วยบ้าง ผงปลาบ้าง ซึ่งเที่ยวไปบ้าง ตั้งอยู่บ้าง ในห้วงน้ำนั้น ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะน้ำขุ่น ฉะนั้นภิกษุก็ฉะนั้นเหมือนกัน จักรู้ประโยชน์ตนบ้าง จักรู้ประโยชน์ผู้อื่นบ้าง จักรู้ประโยชน์ทั้งสองบ้าง จักกระทำให้แจ้งซึ่งคุณวิเศษ คือ อุตตริมนุสสรธรรม อันเป็นความรู้ความเห็นอย่างประเสริฐ อย่างสามารถ ได้ด้วยจิตที่ขุ่นมัว ข้อนี้นิพพานะที่จะมีได้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะจิตขุ่นมัว” (Thai Tipitaka 32/46/94)

คำว่า “จิต” เป็นสภาวะธรรมที่เป็นนามธรรม มีสภาพที่นึกคิด เป็นธรรมชาติที่รู้อารมณ์ (Thai Tipitaka 16/61/116) บางครั้งเรียกว่า “มโน” บ้าง หรือ “วิญญาน” บ้าง แต่ก็ใช้ในความหมายเดียวกันดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย กิธรรมชาติที่เรียกว่า จิตบ้าง มโนบ้าง วิญญานบ้าง ขณะที่ดวงหนึ่งกำลังดับ ดวงใหม่กำลังเกิดขึ้น เป็นอย่างนี้เรื่อยไปตลอดวันและคืน” (Thai Tipitaka 16/231/115)

พระพุทธศาสนายืนยันการมีอยู่ของจิต ในพระไตรปิฎกยืนยันการมีอยู่ของจิตว่า มีอยู่ตั้งแต่เกิด การเริ่มต้นของชีวิตนั้นเกิดตั้งแต่จิตดวงแรกหรือปฐมวิญญาน เกิดขึ้นในครรภ์มารดาความเป็นมนุษย์จึงเริ่มขึ้น การปฏิสนธิของจิตดวงแรก คือ เมื่อมีชั้น 5 คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และ วิญญาน มารวมกัน การเริ่มต้นของชีวิตจึงมีคุณสมบัติเบื้องต้น 3 ประการ คือ 1) กายทสกกาลาป คือ กลุ่มของลักษณะทางกายภาพ 2) ภาวะทสกกาลาป คือ กลุ่มของความเป็นหญิงหรือเป็นชาย โดยกรรมเป็นตัวกำหนด และ 3) วัตถุทสกกาลาป คือ กลุ่มที่ตั้งของจิตทางมโนทวาร จิตในพระพุทธศาสนาจึงถือเป็นของความจริง แต่เป็นความจริงที่ไม่สามารถสืบเนื่องอยู่ได้นาน โดยอธิบายว่าเป็นภาวะที่เกิดและดับอย่างรวดเร็วมาก จนจับกระแสที่ต่อเนื่องคงตัวของเหตุหรือจุดตั้งต้นแทบไม่ได้ และไม่ใช่อยู่อในรูปของพลังงาน ซึ่ง “หลักอภิธรรมถือว่าจิตเป็นของแท้ ตรวจสอบได้ ส่วนพลังงานนั้นเป็นเรื่องสมมุติฐานประการหนึ่งของวิทยาศาสตร์” (Phawilai, 1993) การศึกษาทางวิทยาศาสตร์ มักตั้งข้อสมมติสิ่งใดสิ่งหนึ่งขึ้นมาก่อน

และประเด็นสำคัญของความจริงเรื่องจิตในทางพระพุทธศาสนานั้นก็คือ จิตนั้นสามารถฝึกฝนได้ และจิตนั้นเมื่อฝึกฝนดีแล้วย่อมก่อให้เกิดความสุขตั้งแต่สุขในระดับเริ่มต้น ระดับกลาง และระดับสูงสุดคือพระนิพพาน ดังนั้น การศึกษาเรื่องจิตจึงมิได้จำกัดอยู่แค่การมุ่งถึงเฉพาะการลดทุกข์เพิ่มสุขเพียงเล็กน้อยเท่านั้นแต่เป็นการศึกษาเพื่อสร้างความสุขอันถาวรอีกด้วย

จากการกล่าวมานั้นเราจะพบว่า ความที่พระพุทธศาสนาให้ความสนใจกับเรื่องการศึกษาและปฏิบัติตามกรอบแนวคิดเรื่องจิตดังกล่าวจึงมักมีผู้เรียกแนวคิดของพระพุทธศาสนาในเรื่องจิตว่า “พุทธจิตวิทยา” โดยเนื้อหาของการศึกษามักอธิบายตามเนื้อหาในพระอภิธรรมปิฎก (Phra Tepwisuttikawee Pijit Thitavanno, 2000; Rhys Davids and Caroline A. F., 1993; Herbert V. Guenther, 1999; W. F. Jayasuriya, 1988) ซึ่งเป็นการอธิบายเชิงอภิปรัชญา (Metaphysics) และเพื่อการค้นหาความจริงสุดท้ายโดยตรงของธรรมชาติมนุษย์และโลก เกี่ยวกับองค์ประกอบของจิต กระบวนการของจิต และองค์ประกอบต่างๆ ในภาวะต่างๆ ของจิตหลักและทฤษฎีเกี่ยวกับจิตวิทยาในทางพระพุทธศาสนาอันแสดงให้เห็นว่ากรอบแนวคิดเรื่องจิตวิทยาของพระพุทธศาสนานั้นมีอยู่และมีองค์ประกอบที่สามารถจะอธิบายได้ทัดเทียมกับจิตวิทยาตะวันตกได้

อย่างไรก็ตามจะพบว่าในกรอบความคิดเรื่องพุทธจิตวิทยานั้นถือว่าเป็นแนวคิดที่พระพุทธองค์ทรงสอนเพื่อให้มนุษย์ปฏิบัติเพื่อให้เข้าถึงความจริงเรื่องจิตด้วยการพัฒนาจิตในรูปแบบต่างๆ แต่ถึงอย่างนั้นผู้วิจัยก็มีคำถามเกี่ยวกับประเด็นเรื่องจิตในทางพระพุทธศาสนาว่าความรู้เรื่องจิตในทางพระพุทธศาสนานั้นให้คำตอบในเรื่องใดบ้างนอกจากเรื่องจิตและกระบวนการทำงานของจิต เช่น เรื่องจิตการการบรรลุธรรมจิตกับปัญหาในเชิงปรัชญา จิตกับการรักษาหรือจิตกับการดำเนินชีวิตหรือจิตกับปัญหาเรื่องการเรียนรู้ การเรียนการสอน เป็นต้น ซึ่งเรื่องต่างที่นำเสนอมานั้นถือว่าเป็นประเด็นที่มีความสำคัญและเป็นปัญหาที่มีผู้ถกเถียงกันอยู่ ดังนั้น จึงเป็นสาเหตุที่ทำให้ผู้วิจัยต้องการศึกษาเพื่อหาคำตอบและจะได้นำเสนอคำตอบนั้นแก่ผู้สนใจในโอกาสต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาประวัติและพัฒนาการของจิตวิทยาในตะวันตก และแนวคิดเรื่องพุทธจิตวิทยาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท
2. เพื่อวิเคราะห์แนวคิดเรื่องพุทธจิตวิทยาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทกับการประยุกต์ใช้กับสังคม

วิธีดำเนินการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้จะใช้แนวทางและวิธีการในการดำเนินการวิจัยที่สำคัญดังนี้

1. การวิจัยเอกสาร (Documentary Research) เป็นการศึกษา ค้นคว้าและ เก็บรวบรวมข้อมูล (Data Collection) จากเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยทั้งในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และเอกสารวิชาการอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องคือหนังสือ บทความ งานวิจัยต่างๆ โดยได้ใช้แหล่งข้อมูลในการ

ค้นคว้าที่สำคัญคือ สำนักหอสมุดกลางมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หอสมุดแห่งชาติ ทำวาสุกรีและบรรดาหอสมุดที่สำคัญๆ ในมหาวิทยาลัยอื่นๆ

2. จัดลำดับข้อมูลตามขั้นตอนที่ค้นคว้ามาให้มีความสัมพันธ์กับเนื้อหาให้เป็นระบบแล้วนำข้อมูลดังกล่าวมาศึกษาวิเคราะห์แล้วนำไปสรุปผลเพื่อนำเสนอเป็นผลงานวิชาการต่อไป

ขอบเขตของโครงการวิจัย

ในการศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องพุทธจิตวิทยาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทนั้นผู้วิจัยได้ดำเนินการศึกษาวิจัยจากเอกสารที่เกี่ยวข้องทั้งในส่วนของเอกสารปฐมภูมิและทุติยภูมิ โดยเอกสารปฐมภูมิจะศึกษาจาก พระไตรปิฎก ส่วนเอกสารทุติยภูมินั้นจะศึกษาจากคัมภีร์อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์สำคัญของพระพุทธศาสนา ส่วนเอกสารทฤษฎีจิตวิทยาตะวันตกนั้นผู้วิจัยจะศึกษาจากเอกสารปฐมภูมิและทุติยภูมิที่เกี่ยวข้องที่เป็นภาษาอังกฤษโดยเน้นแหล่งข้อมูลงานวิชาการที่เกี่ยวข้องเป็นหลัก

ผลการวิจัย

จากการศึกษาวิเคราะห์พุทธจิตวิทยาในพระไตรปิฎกมาทั้งหมดนั้นสามารถที่จะสรุปให้เห็นกรอบสาระสำคัญของพุทธจิตวิทยาในพระไตรปิฎกได้ดังนี้

1. ประวัติและการพัฒนาการของจิตวิทยาในตะวันตก และแนวคิดเรื่องพุทธจิตวิทยาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ผลการวิจัย พบว่า จิตวิทยาตะวันตก มีการวางรูปแบบการศึกษาตามหลักเกณฑ์ของวิทยาศาสตร์ ซึ่งเป็นรูปแบบและกระบวนการคิดของโลกยุคสมัยใหม่ (Modernity) ที่เน้นการจัดระเบียบตามลำดับขั้นเพื่อจำแนกความแตกต่าง โดยการหาโครงสร้างหรือหน้าที่ที่เป็นแกนกลางของเรื่องนั้นๆ ทั้งนี้มีความเชื่อพื้นฐานว่ามนุษย์เป็นศูนย์กลางของระบบ และมนุษย์เป็นผู้มีเหตุผลในการนำความเจริญก้าวหน้าให้กับโลกได้เพื่อความเป็นสากลของโลก การจัดรูปแบบมโนทัศน์ของจิตวิทยาจึงสามารถแยกออกได้ชัดเจน 2 รูปแบบคือ แนวคิดเรื่องพฤติกรรม หรือสิ่งที่สามารถวัดหรือประเมินได้ เช่น สมอ ระบบประสาท เป็นต้น การเรียนรู้จะเป็นการเรียนรู้แบบการวางเงื่อนไข การปรับพฤติกรรม โดยการให้แรงเสริม หรือ การลงโทษ ไม่เน้นเรื่องบุคลิกภาพ แต่เน้นเรื่องสิ่งแวดล้อม เพราะสามารถนำมากำหนดผลที่ตามมาได้ชัดเจน กลุ่มนี้จะมีข้อด้อยที่ไม่ค่อยได้คำนึงถึงคุณค่าของความเป็นมนุษย์ (Aronson, Harvey B., 2004) แต่ก็มีประสิทธิภาพมากในการค้นหาความผิดปกติทางกายภาพและการรักษา อีกกลุ่มหนึ่งเน้นเรื่องแบบอัตวิสัย มีที่ตัวตนหรือภาพลักษณ์ของตนเองเป็น ปรากฏการณ์เชิงจิตวิทยา พัฒนามาจากการอบรมเลี้ยงดู ความเชื่อ และปฏิสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม กลุ่มนี้เน้นคุณค่า ความหมายของมนุษย์ ความเป็นอิสระ และการพัฒนาไปสู่ภาวะบุคคลที่สมบูรณ์ การเรียนรู้จึงเน้นที่ตัวบุคคลเป็นหลักและมีความเป็นอิสระและมีรูปแบบที่หลากหลาย กลุ่มนี้มีการศึกษาทั้ง

จิตสำนึก จิตไร้สำนึก และศึกษาผสมผสานทุกๆ ประสบการณ์ที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องที่ดีกลับ และไม่มีสาระตามการประเมินทางวิทยาศาสตร์ กลุ่มนี้ยังพัฒนาวิธีการบำบัดรักษาโดยกระบวนการทางจิต โดยการสนทนา โดยมีรูปแบบหลากหลายเช่นกัน

การใช้แนวคิดวิทยาศาสตร์มาเป็นเกณฑ์ของการศึกษา ทำให้จิตวิทยาตะวันตก มีทั้งข้อดีและข้อด้อย ข้อดีคือสามารถอธิบายพฤติกรรมต่างๆ ได้ชัดเจนเชิงประจักษ์มากขึ้น และข้อด้อย คือ การใช้แนวคิดเชิงสสารนิยมมาศึกษาเรื่องของจิตที่นามธรรม ทำให้ไม่สามารถอธิบายครอบคลุมปรากฏการณ์ของจิตอย่างใดก็ตาม การศึกษาจิตวิทยาตะวันตกในปัจจุบัน มีการศึกษาโดยใช้แนวคิดของพหุนิยม ซึ่งยอมรับปรากฏการณ์ต่างๆ ที่หลากหลายมากขึ้นในการศึกษาเรื่องจิต นำให้เกิดมิติของการศึกษาที่หลากหลายตามไปด้วย และการศึกษายังคงเรื่องความน่าเชื่อถือและความสม่ำเสมอของการได้มาของความรู้ เช่น การวิจัยเชิงคุณภาพ การตีความการศึกษาปรากฏการณ์วิทยา เป็นต้น

เมื่อนำจิตวิทยาตะวันตก มาพิจารณาเทียบเคียงกับแนวคิดเชิงจิตวิทยาในพระพุทธศาสนาเถรวาทแล้ว พบว่ามโนทัศน์ที่แตกต่างอย่างชัดเจน คือ การยอมรับว่ามีจิต การอธิบายการมีอยู่ของจิตในพระพุทธศาสนาเป็นลักษณะพิเศษ คือ การมีอยู่ในลักษณะที่ไม่เที่ยง ไม่คงทน และไม่มิอยู่แบบนิรันดร์ จิตวิทยาตะวันตกจะสร้างการอธิบายจิตในมิติเฉพาะของตน ซึ่งไม่อาจครอบคลุมในทุกๆ ด้าน แต่จากการศึกษา ทำให้ทราบว่ามโนทัศน์พื้นฐานของแนวคิดเชิงจิตวิทยาพระพุทธศาสนาเถรวาท อธิบายอยู่ระหว่างกลาง และมีความใกล้เคียงกับการอธิบายของกลุ่มจิตวิทยาเชิงรู้คิด และจิตวิทยาผ่านตัวตน ซึ่งกลุ่มจิตวิทยาเชิงรู้คิดสามารถอธิบายกระบวนการของจิตระดับสูงที่ชัดเจน ในรายละเอียดในแง่ของการเกิดและความสัมพันธ์ของการเกิดกระบวนการทางจิตต่างๆ เชิงประจักษ์ แต่ก็ยังขาดการอธิบายที่ชัดเจนในส่วนของจิตที่พระพุทธศาสนาเรียกว่า วิญญาณ การอธิบายจึงครอบคลุมในเพียง รูป เวทนา สัญญา และสังขารบางส่วน การอธิบายของจิตวิทยาผ่านตัวตนทำให้สามารถขยายขอบเขตการอธิบายของมิติของจิตในประสบการณ์ที่ลึกลับต่างๆ ได้มากขึ้น แนวคิดเชิงจิตวิทยาพระพุทธศาสนาเถรวาท สามารถอธิบายได้ในลักษณะของการศึกษาแบบอัตวิสัย เป็นไปในเชิงปรากฏการณ์วิทยาแบบไม่มีตัวตน มีลักษณะเป็นปรากฏการณ์วิทยา และอยู่กึ่งกลางระหว่างเจตจำนงเสรีและเหตุวิสัย ที่พระพุทธศาสนาเรียกว่า “เหตุ-ปัจจัย” ซึ่งเป็นลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างกัน

การศึกษาแนวคิดเชิงจิตวิทยาในพระพุทธศาสนา ต้องใช้วิธีการ 3 แบบ คือ 1) ความรู้ระดับประสาทสัมผัส หรือ ทิฎฐิ ซึ่งสามารถทดสอบหาความรู้ได้ด้วยวิธีอุปนัย 2) ความรู้ระดับประสบการณ์จิตหรือญาณ ซึ่งเป็นความรู้เชิงเหตุผล ระดับวิชาการของศาสตร์ต่างๆ ในโลกการศึกษาจึงใช้หลักตรรกศาสตร์ นิรนัย การวิจัยเชิงคุณภาพ อรรถปริวรรตศาสตร์ หรือการตีความ 3) ความรู้ระดับเหนือประสบการณ์ หรือ โพธิญาณ เป็นความรู้ที่จะประจักษ์ชัดด้วยตนเอง ฉะนั้นการตรวจสอบจึงต้องมาจากผู้ที่เคยผ่านประสบการณ์นี้มาเท่านั้น

รูปแบบของแนวคิดเชิงจิตวิทยาในพระพุทธศาสนา จึงได้มาจากความเชื่อพื้นฐานว่ามนุษย์มีความขัดแย้งในใจ ที่ทำให้ส่งผลออกมาในรูปแบบของกพฤติกรรมที่ไม่เป็นสุข ด้วยความปรารถนาที่ขัดกับกฎความ

จริงของธรรมชาติ คือ อนิจจัง ทุกขัง และ อนัตตา (กฎไตรลักษณ์) ถ้าความทุกข์ในใจนี้ไม่สามารถทำความเข้าใจที่ถูกต้อง ก็ไม่สามารถพบกับความสงบสุขในชีวิต ซึ่งมนุษย์ทุกคนต่างปรารถนาที่จะได้ความสุข หนทางที่จะพบความสงบได้จึงต้องหันกลับมาตรวจสอบปัญหาในใจ เพื่อทำให้เกิดปัญญา ที่จะนำไปสู่ความสุขที่แท้

ดังนั้น แนวคิดพุทธจิตวิทยาจึงมีกรอบสำคัญของกระบวนการทางจิตได้ดังนี้ 1) ข้อมูลจากภายนอก การรับรู้จากประสาทสัมผัส คือ อายตนะภายในและภายนอกทั้ง 6 2) ข้อมูลจากภายใน หรือ อารมณ์ การคิด การจำ และความรู้สึกตัว คือ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ 3) การเรียนรู้ คือ ระเบียบของความสัมพันธ์ ตามเหตุ-ปัจจัย ในปัจจุสมุปบาท 4) การมีอิสระทางจิต หรือ ชีวิตที่ดี คือ หนทางนำความเข้าใจที่ถูกต้องหรือสัมมาทิฐิ และปัญญา เพื่อนำไปสู่นิพพาน ส่วนมโนทัศน์รอง เรื่อง สติปัญญา และบุคลิกภาพเป็นมโนทัศน์ที่ซับซ้อน และเจือไปด้วยความเป็นตัวตน จึงไม่ควรนำมาศึกษาเป็นมโนทัศน์หลัก เพราะมโนทัศน์หลักต้องการนำออกจากความซับซ้อนของระบบความคิดมนุษย์เพื่อประจักษ์แจ้งกับรูปแบบที่ธรรมดาของความเป็นตัวตน

2. วิเคราะห์แนวคิดเรื่องพุทธจิตวิทยาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทกับการประยุกต์ใช้กับสังคม

ผลการวิจัย พบว่า เมื่อนำหลักพุทธจิตวิทยามาวิเคราะห์เราจะพบว่าเราสามารถวิเคราะห์ให้เห็นถึงสาระสำคัญของพุทธจิตวิทยาในแง่ของสารัตถะทางจิตที่เป็นปัญหาได้แย้งกันอยู่ดังนี้ 1) วิเคราะห์ธรรมชาติดั้งเดิมของจิต พบว่าแม้ว่าจะมีหลักฐานว่าจิตของมนุษย์นั้นมีธรรมชาติบริสุทธิ์ แต่เศร้าหมองเพราะกิเลสที่จรมาแต่ก็มีข้อสรุปจากนักวิชาการฝ่ายเถรวาทว่าจิตปกัสสนั้นไม่ได้หมายความว่าจิตมนุษย์หมดจดจากกิเลสมาตั้งแต่ต้น แต่เป็นเพราะการตีความที่ผิดจึงทำให้เกิดความเข้าใจเช่นนั้น แต่ความจริงจิตมนุษย์ปกัสสรจริงแต่ก็ยังคงมีกิเลสอยู่รบกวนเท่าที่ยังไม่สามารถกำจัดกิเลสได้ 2) หลักพื้นฐานของพุทธจิตวิทยาเถรวาท จากการศึกษาพบว่าแนวคิดเรื่องจิตของพุทธศาสนาเถรวาทนั้นเห็นว่ามีพื้นฐานมาจากหลักการสำคัญตามหลักคำสอนพระพุทธศาสนา 3) พุทธจิตวิทยากับความเป็นมนุษย์ จากการศึกษาพบว่าจิตวิทยาพุทธศาสนานั้นได้อธิบายว่ามนุษย์มีองค์ประกอบสองส่วนคือกายกับจิตและจิตนั้นถือว่ามีอำนาจเหนือกาย ดังนั้นความเป็นมนุษย์จึงเกิดมาจากการที่กายกับจิตทำงานประสานสอดคล้องกัน 4) พุทธจิตวิทยากับปัญหาความเป็นเอกนิยมหรือสังนิยม จากปัญหาที่มีผู้ถามว่าจิตมนุษย์ในทางพระพุทธศาสนานั้นเป็นสิ่งที่มิใช่เป็นเอกเทศจากกายหรืออยู่เหนือการทำงานของกายหรือเป็นจิตผู้อยู่ในฐานะของการเป็นผู้สร้างเหมือนแนวคิดเชิงอัตวิสัยหรือไม่ คำตอบคือไม่เพราะจิตของพุทธศาสนาเถรวาทเป็นจิตที่มีกระบวนการทำงานแบบเกิดดับเปลี่ยนแปลงตามหลักอนิจจังดังนั้นจึงไม่ใช่จิตตามแนวคิดเอกนิยมแต่ประการใด 5) พุทธจิตวิทยากับปัญหาเรื่องเจตจำนงเสรี และเมื่อพิจารณาจากประเด็นที่ว่าจิตมีเจตจำนงเสรีหรือไม่ก็จะพบว่าจิตในทางพระพุทธศาสนานั้นมีเจตจำนงเสรีเป็นบางครั้ง บางครั้งก็ต้องตกอยู่ภายใต้เงื่อนไขที่จำเป็นอย่างอื่นได้

นอกจากนั้นเราก็จะพบว่าผลการวิเคราะห์เรื่องจิตในประเด็นอื่นก็สามารถให้คำตอบเกี่ยวกับเอกลักษณ์ของจิตเชิงพุทธได้ เช่น พุทธจิตวิทยากับหลักจริยธรรม (กรรม-เจตนา) พุทธจิตวิทยากับการบรรลุ

ธรรม จิตกับการเวียนว่ายตาย (จุติจิต) เกิด (ปฏิสนธิจิต) และจิตกับความฝัน เป็นต้น การฝึกอบรมจิตจากการศึกษามาทั้งหมดจะพบว่า จิตมนุษย์นั้นเป็นสิ่งที่สามารถฝึกฝนได้ด้วยการปฏิบัติธรรมตามแนวของกรรมฐาน 2 ประการคือ สมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งผลการฝึกจิตก็จะก่อให้เกิดความสุขจากสุขในเบื้องต้นจนถึงสุขในที่สุดก็คือพระนิพพาน เมื่อศึกษาวิเคราะห์พุทธจิตวิทยากับการประยุกต์ใช้ในสังคมก็จะพบว่า จิตมนุษย์หรือจิตในทางพระพุทธศาสนานั้น มีหลักการที่สามารถนำไปใช้เพื่อการพัฒนาชีวิตและสังคมได้ เช่น พุทธจิตวิทยากับการเรียนรู้ พุทธจิตวิทยากับการเรียนการสอน พุทธจิตวิทยากับการปกครอง จิตวิทยากับการดำเนินชีวิต พุทธจิตวิทยากับการให้คำปรึกษา เป็นต้น และเมื่อพิจารณาถึงสถานะและจุดยืนของพุทธจิตวิทยาในสังคมไทยก็จะพบว่าสังคมไทยนั้นให้ความสนใจเกี่ยวกับหลักการทางด้านพุทธจิตวิทยาเป็นอย่างมากอันจะสังเกตได้จากการที่มีการนำเอาหลักการทางพุทธจิตวิทยาไปศึกษาในสถาบันทางการศึกษาในทุกระดับรวมถึงการนำไปปฏิบัติในรูปของการเปิดสำนักหรือสถานที่ปฏิบัติธรรมทั่วประเทศด้วย แสดงให้เห็นถึงท่าทีและจุดยืนที่แท้จริงของพุทธจิตวิทยาที่มีต่อสังคมไทยมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน

ข้อเสนอแนะ

สำหรับการดำเนินการวิจัยที่ผ่านมาทั้งหมดนั้นเราจะพบว่า ได้มีการนำเอาหลักการทางพุทธจิตวิทยาในเรื่องต่างๆ ที่ปรากฏในกรอบของคัมภีร์อยู่มาก แต่ก็ยังไม่มีการนำไปประยุกต์หรือพัฒนาเพื่อศึกษาในประเด็นที่น่าสนใจด้านอื่นๆ ดังนั้น ผู้วิจัยเห็นว่าสมควรที่จะมีการนำเอากรอบของการวิจัยพุทธจิตวิทยานี้ไปใช้ในเรื่องอื่นๆ ดังต่อไปนี้

1) ควรนำกรอบแนวคิดเรื่องพุทธจิตวิทยาในพระพุทธศาสนาไปวิเคราะห์เปรียบเทียบกับกรอบแนวคิดเรื่องจิตวิทยาของศาสนาอื่นๆ ทั้งนี้เพื่อให้เห็นถึงกรอบแนวคิดของศาสนาต่างๆ กับพระพุทธศาสนา มีมุมมองหรือทรรศนะด้านจิตวิทยาที่เหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร

2) ควรนำเอากรอบแนวคิดเรื่องพุทธจิตวิทยาไปไปศึกษาในเชิงปฏิบัติการทางโลก เช่น กรณีการให้คำปรึกษา เพื่อเป็นกุศโลบายลดหรือผ่อนคลายความเครียด การลดภาวะการฆ่าตัวตาย การเยียวยาผู้ประสบภัย เป็นต้น ซึ่งเป็นการนำเอาหลักทฤษฎีไปใช้เพื่อการปฏิบัติให้เกิดผลจริงได้เหมือนกับที่นักจิตวิทยาตะวันตกนำไปใช้ได้ผลมาแล้ว นั่นเอง

References

- Aronson, H. B. (2004). *Buddhist Practice on Western Ground: Reconciling Eastern Ideals and Western Psychology*. MASS: Shambhala.
- Brennam, J.F. (1991). *History and Systems of Psychology*. (3rd ed.). NJ: Prentice-Hall.
- Guenther, H.V. (1999). *Philosophy and Psychology in the Abhidharma*. (3rd ed.). Delhi: Motilal Banarsidass Publishers.
- Harvey, P. (1995). *The Selfless Mind: Personality, Consciousness and Nirvana in Early Buddhism*. Surrey: Curzon Press.
- Jayasuriya, W. F. (1988). *The Psychology and Philosophy of Buddhism: An Introduction to the Abhidhamma*. (3rd ed.) Kala Lumpur: Buddhist Mission Society.
- Kalupahana, D. J. (1995). *Ethics in Early Buddhism*. Honolulu: University of Hawaii Press.
- Leahey, T.H. (2000). *A History of Psychology: Main Current in Psychological Thought*. (5th ed.). NJ: Prentice Hall.
- Mahachulalongkornrajavidyalaya University. (1966). *Thai Tipitakas*. Bangkok: MCU Press.
- Phawilai, R. (1993). *Abhidharma for new generation*. Bangkok: Dokya.
- Phra Tepwisuttikawee Pijit Thitavanno. (2000). *Psychology in Abhidharma*. Bangkok: MBU Press.
- Rhys Davids and Caroline A. F. (1993). *A Buddhist Manual of Psychological Ethics (Dhamma-Sangani)*. (4th ed.). London: Pali Text Society.